

מוסדות

"דרכי
תורה"

מכון "מנחת אשר"

שיעור מורינו הרב שליט"א

בענין חובת גברא וחובת טלית
ובשאלת התכלת בזמה"ז

שקולה מצות ציצית

-קונטרס שבועי-

פרשת שלח

תשע"ג

קובץ ל"ב (תמ"ו)

שנה י"א

For more info, visit: www.techeiles.org

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י

מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של

מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב מירסקי 7 ירושלים

המען למכתבים ת.ד. 23170

02-5022106

ב

בשאלת התכלת בזמה"ז

לשאלת רבים וטובים בענין מצות התכלת בזמה"ז הנני לכתוב את הנלענ"ד בענין נכבד זה.

הנה לאחרונה טוענים רבים שחלזון הפורפורה היא חלזון התכלת של ימי קדם, ולענ"ד לא ראיתי כל ראיה והכרח שאכן מין זה הוא חלזון התכלת, כפי שיבואר להלן.

הלכה זו מהרא"ש והר"ן שכתבו דצריך לתקוע שמא יצא יד"ח בסדר זה, הרי דיש להחמיר בספק דאורייתא אף במקום שספק אם יצא גם כשיחמיר, עי"ש. וע"ע בשו"ת גור אריה יהודה (סימן ח') שהגר"מ זמבה האריך מאוד בענין זה עי"ש.

אך באמת בני"ד אין כאן ספק מוגדר כלל, וכל כה"ג לא אמרין ספיקא לחומרא כמבואר.

ולגופן של דברים נראה דאחרי מאות בשנים שענין התכלת נעלם מידיעתנו אין כל אפשרות לקבוע האם מה שנמצא הוא הוא החלזון שממנו הפיקו תכלת.

דהלא מצינו סימנים שונים בדברי חז"ל והראשונים במהות חלזון זה.

במנחות (מ"ד ע"א) אמרו "חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה ובדמו

ראשית אומר דכל עוד לא נתברר בירור גמור שאכן ידענו מהי התכלת. אין כל חובה או אף מצוה ללבוש מין זה. ויודע אני שהמצדדים בחידוש התכלת טוענים דלו יהא ספק, למה לא נחמיר בספיקא דאורייתא. אך באמת אין לטענה זו מקום כלל, דחסרון ידיעה לאו ספיקא הוא, ואין כל ענין ללבוש מין מסויים משום דשמא, פן ואפשר תכלת הוא, וז"פ בעיני.

והנה כתב הפמ"ג (בא"א סימן קצ"ד סק"ג) דעד כאן לא אמרו ספק תורה לחומרא אלא במקום שע"י שנחמיר יקיים את המצוה בודאי אבל היכא שגם אם נחמיר ספק אם קיים המצוה אינו חייב להחמיר, ולשיטתו אף אם יהי בזה ספק גמור אי"צ להחמיר. אך דבריו חידוש גם בסברא, וגם אין משמע כדבריו באו"ח סימן תקצ"ג ס"ב, דשם מבואר דאם אינו יודע לתקוע אלא סדר אחד מתשר"ת תש"ת תר"ת צריך לתקוע, ובב"י הביא

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

וחלזון זה, הפורפורה, גם אינו עולה אחת לשבעים שנה, ומלבד מה שכתוב בגמ' במנחות דחלזון התכלת עולה אחת לשבעים שנה עיין שם ובב"מ ס"א ע"ב (רש"י ד"ה קלא) דכל הסיבה שדמי התכלת ביוקר משום שעולה רק אחת לשבעים שנה.

הרי לן שמכל הסימנים שמצינו בגמ' וברמב"ם אין אפילו סימן אחד המתאים לפורפורה.

וראיתי בזה את הדוחקים שכתבו חכמים שונים עד שנדמה שבת קול יצאה מן השמים שהנה נמצא חלזון התכלת והוא הפורפורה, עד שחייבים אנחנו ליכנס לפרצה דחוקה כדי ליישב את הבת קול בדרכים רחוקות ועקלקלות. והלא המסקנה הפשוטה היא דכל שלא מצאנו מין חלזון העונה לסימנים שנמצאים בחז"ל וברמב"ם עדיין לא מצאנו את חלזון התכלת.

ועוד חוכך אני בזה, הלא אמרו חז"ל תכלת דומה לים וים דומה לרקיע. וצבע התכלת המופק מן הפורפורה בעצם סגול הוא, ושמו עליו ד"פורפורה" ביונית – רומית פירוש סגול וחלזון זה קרוי בעברית מודרנית "ארגמון" על שם צבעו ארגמן. אלא שלאחרונה גילו דכאשר חושפים את הצבע לאור נהפך הוא לכחול, אבל

צובעין התכלת, וברש"י פירש שמראהו דומה לים ותבניתו דומה לדג. ויש מן הראשונים שכתבו שהחלזון תולעת הוא, כך משמע מדברי הר"ש בפירושו לתורת כהנים (ריש פרשת מצורע) וכ"כ רש"י בסנהדרין (צ"א ע"א). (ועיין בבכורות ל"ח ע"ב לגבי מומין שבעין דמשמע שהחלזון דומה לנחש, אמנם שם לא מדובר דוקא בחלזון התכלת, ועוד דמדובר שם במום הקרוי חלזון ונחש ולא בבעל חיים, ואין לזה כל קשר לני"ד, וז"פ).

וברמב"ם כתב (הלכות ציצית פ"ב ה"ב) "ואח"כ מביאין דם החלזון והוא דג שדומה עינו כעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי".

הפורפורה אינו דג ואינו דומה לדג וגם אינו דומה לתולעת, אין עינו ואין מראהו דומה לים ואין דמו שחור אלא שקוף, ועוד דאין צובעין כלל בדמו אלא בנוזל שמפיקים מבלוטה שבגופו, ואינו מצוי בים המלח אלא בים התיכון. (אמנם מדברי הרמב"ם בהרבה מקומות משמע שקרא לים התיכון ים המלח, עיין בפיה"מ טבול יום פ"ד מ"ה, כלים פט"ו מ"א ובהתנצלות הרמב"ם בסוף מסכת עוקצין, וכך משמע מדבריו במשנה תורה הלכות כלאים פ"י מ"א. וכבר עמד על זה הגר"י עמדין במטפחת סופרים).

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

במטפחת סופרים (פרק ד') מחכמי אומות העולם וכ"כ במנחת עני (להגר"ד זינצהיים בעל יד דוד, ח"ב דף קי"א ע"א בענין לא הוכשרו למלאכת שמים אלא טהור) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפור מושעל".

ותמיהני הלא גדולים אלה מעולם לא ראו לא את הפורפור ולא את התכלת ולא עסקו בשאלה זו הלכה למעשה, ולא כתבו אלא על סמך שמועות וסיפורים והסתמכו גם על דברי חכמי האומות. ועוד דמאן יימר שהפורפור שהזכירו הם הוא הפורפור שאנו מכירים, ושמה יש מינים שונים ותת זנים שכולם בכלל פורפור.

ואדרבה יש לשאול אם גדולים אלה ידעו מהו חלזון התכלת למה לא עשו כל השתדלות לקיים מצוה זו, ולמה נניח שלא היה בידם להשיג צבע זה אם ידעו בבירור מהו. אלא נראה מזה דפשוט היה בעיניהם שאין כל ודאות מהי התכלת ואין גם אפשרות לברר זאת, ואין לחדש מצוה זו ללא מסורת ברורה ולא כתבו דבריהם להלכה כלל אלא כדרך המפרשים בלבד.

כחול עמוק הוא ואינו דומה כלל לתכול הים ובודאי לא לצבע הרקיע. וידעתי שאף בזה י"ל דלא בעינן ממש דומה לים ולרקיע, אלא דמיון רחוק הוא להסביר שע"י התבוננות בציצית התכלת יבא האדם ע"י הפעלת כח הדמיון להזכר בכסא הכבוד. אך מה מאלץ אותנו להדחק, ולמה לא נאמר בפשטות דכיון שאין צבעו דומה לים ולרקיע ע"כ שאין זה תכלת, הלא זה כאלף שנה חיכו אבותינו עד שתתגלה התכלת, ואף אנו נחכה כמותם עד שיעלה רצון לפניו ית"ש.

ועוד דאופן הפקת התכלת כתוב בגמ' (מנחות מ"ב ע"ב) "א"ל אביי לרב שמואל בר"י, הא תכלתא היכי צביעיתו לה, א"ל מייתינן דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה, ושקילנא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא". וכע"ז ברמב"ם פ"ב מציצית ה"ב – ג', ולא הזכירו שרק ע"י חשיפה לאור השמש מקבלת צבע זה גון התכלת, ומהי"ת לומר אפוא שהארגמון הוא התכלת, ללא כל מסורת חז"ל.

והנה המצדדים בחלזון הפורפורא מביאים ראיה ממה שמצינו בדברי האחרונים שכתבו דחלזון התכלת הוא הפורפור. כ"כ החות יאיר בספרו מקור חיים (סימן י"ח סק"ג) וכ"כ היעב"ץ

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

שהיו מצויים בשופי ונעלמו לגמרי, ובודאי ישנם מינים לאין ספור שהיו מצויים לפני אלפי שנים ונכחדו, ואפשר שכך קרה גם לחלזון התכלת. (וביותר נראה כן ממה שמצינו בספרי ובכתבי האר"י שבאמת נגנזה התכלת וכמבואר לקמן אות ב').

ועוד חוכך אני, הלא תהליך הצביעה של תכלת בימינו אינו דומה כלל למה שכתב הרמב"ם בהל' ציצית (פ"ב ה"ב), ואפשר שע"י תהליכים שונים אפשר להפיק צבע כחול גם ממינים נוספים, ומהי"ת שזו היא התכלת.

ובאמת עיקרי הסימנים של חלזון התכלת שמצינו בחז"ל ובראשונים אינם דומים כלל לפורפורא כמבואר לעיל, והן הם הסימנים שעל פיהם תקום התכלת ותפול, ואין כל חשיבות למקום המצאותו ודרך צידתו של החלזון, דדברים אלו משותפים להמון יצורי בראשית.

תמצית דברינו, הסימנים המיוחדים שבהם נבדל חלזון התכלת משאר החלזונות הדגים, ושרצי המים אינם נמצאים כלל בפורפורא, והסימנים הכלליים המשותפים להמון חיות הים הם לבדם נמצאים במין זה.

תמצית הדברים, לא ראיתי בזה אפילו שמוץ ראיה לקבוע בבירור שיודעים אנו מה הוא חלזון התכלת.

ועוד כתבו המצדדים דהלא כל הסימנים שמצינו בחז"ל ישנם בפורפורא, והם: א. החלזון מצוי בחוף זבולון בארץ ישראל (מגילה ו' ע"א). ב. תקוע בקרקעית הים וז"ש "ספוני טמוני חול" (פירוש הראב"ד ספר יצירה בהקדמה לנתיב ח'). ג. דרך צידתו ע"י רשתות (שבת ע"ד ע"ב). ד. מת ע"י פציעתו (שבת ע"ה ע"א). וכל הסימנים הללו נמצאים בפורפורא.

חוזר אני ותמה, אף אם נכון הדבר, הלא אלפי מיני דגים ושרצי המים ישנם תקועים בקרקעית הים, רבים מהם שוכנים לחוף א"י כמו בשאר הימים שבעולם, וכולם ניצודים ע"י רשתות, ומן הסתם כולם מתים ע"י פציעתם, ומי לידנו יתקע שדוקא מין זה הוא חלזון התכלת.

ומה שטענו שלא מצינו מין אחר מן החלזונות שמפיקים ממנו צבע כחול, איך נוכל לקבוע בבירור שאין מינים אחרים או תת מינים שגם מדמם אפשר להפיק צבע כחול ע"י תהליכים כימיים. ועוד דבאמת אין זו טענה כלל, הלא ידוע שבמאה השנים האחרונות נכחדו מאות זנים של חיות ושרצים

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

בגדי כהונה וציצית. וצבע התכלת היה חשוב ויקר בדמים כמבואר במנחות מ"ד ע"א וא"כ ברור הדבר שמסתבר דכל הממצאים הנ"ל נועדו לצרכים אחרים ואינם תכלת כלל. ועדיין לא נמצא פך תכלת חתום בחותמו של כהן גדול שנוכל להביא ממנו ראיה למהות התכלת.

ומה שהוכיחו מממצאים ארכיאולוגיים, שנמצאו קונניות ושרידי בדים הדומים לפורפורה ולצבע המופק ממנו, הבל הוא ואין בו ממש, דאטו בימי קדם צבעו את כל הבגדים שבעולם בתכלת בלבד, והלא ברור שהתכלת מעט מן המעט היה ורק בגדי מלכים נצבעו בצבע זה, וזה לעומת זה

ב

ותירה מזו כתוב בכתבי האר"י (פרי עין חיים שער ציצית פ"ד) "ואלו הם בחי' הציצית, שהיו נוהגין בזמן שבהמ"ק היה קיים, שהיה כל הציצית מן ז' חחוטין לבנים, וחוט א' היה תכלת. אבל לאחר החורבן, הם הכל חוטי לבנים ואין לנו תכלת, לפי שכל הציצית הדי' של אח"כ, הם בחי' ד' מוחין דבינה דאמא, ואין שם תכלת כמ"ש".

וראיתי מי שפלפל שאין למדין הלכה מן המדרש. ודבר זה טעות גמורה, דלא הלכה באנו ללמוד מן המדרשים אלא את מציאות הדברים שהתכלת נגזו. ודבר חמור הוא לזלזל במדרשי אגדה ולהתעלם מהם, והלא כולם ניתנו מרועה אחד, ומהספרי, המד"ר, התנחומא, ודברי רבינו האר"י החי למדנו פשר התעלומה שבמשך

והנה איתא בספרי (וזאת הברכה פסקא שנ"ד) "א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד, אמרתי לו פרנסתך במה, א"ל מחלזון, אמרתי לו וכי מצוי הוא, א"ל השמים שיש מקום בים שמושל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מבישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא ספוני טמוני חול". וכע"ז איתא גם במדרש רבה (שלח י"ז ה') "אימתי כשהיה תכלת ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגזו". וכע"ז בתנחומא (פרשת שלח אות ט"ו) "ועשו להם, תעשו שלא מן העשוי שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה בהם ציצית אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה, אימתי כשהיה תכלת ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגזו, מצוה בלבן".

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

קרוב הדבר שמין החלזון נשכח ונעלם ושמא נכחד, וכל זאת מן השמים היתה וכפי שמצינו בדברי חז"ל. ומין הפורפורא אין בו סימנים שמצינו בחז"ל בחלזון התכלת ואין כל ראייה ברורה שמין זה הוא חלזון התכלת.

ובאמת פשוט דרך ע"י מסורת ברורה נוכל לדעת חלזון זה מהו, וכיון שלא נתברר שחלזון זה הוא חלזון התכלת אף ספק אין כאן אלא השערה בעלמא, ואין כל מצוה לצבוע את הציצית בצבע מסויים שמא פן ואולי תכלת הוא.

כל זה נראה לענ"ד, ויה"ר שלא ניכשל בדבר הלכה.

כאלף שנה ויותר אין תכלת בישראל, והלא דבר הוא.

וכ"ז ברור ופשוט.

הרי לן להדיא דהתכלת עתידה להגנו ולא תתגלה אלא לעתיד לבא. וגם בזה כתבו דוחקים גדולים, ומלמד אני זכות עליהם שמרוב חיבת המצוה עיקמו את הישר, ואהבה יתירה מקלקלת את השורה, ואכן ביודעי ומכירי מדובר, חיבת המצוה ויראת שמים הן שמביאים רבים לצבוע את ציצותיהם בצבע זה, אך באמת הדברים ברורים בפשטותם שאין לנו תכלת זה דורות רבים, ואין אנו יודעים תכלת זו מהי.

ג

עוד בענין הנ"ל

כבוד האברך היקר והמופלא

הרה"ג ר'... ני"ו

יקרתו הגיעני במועדו ועקב רב טרדותי לא יכולתי להשיבו דבר עד עתה.

ראשית אודה למע"כ על דבריו המחכימים והבהירים, שהחכמתי מהם. אך דעתי להלכה עומדת במקומה, ואבאר.

לדבריו שאכן חלזון זה הוא חלזון התכלת.

ואען ואומר. יודע אני שדרך חשיבה זו אכן מקובלת בתחומי מדע שונים, ובעיקר בארכיאולוגיה. שהרי בתחום זה אין אנו דנים במדע מדויק, אלא בהשערות בלבד. וכאשר מוצאים ממצאים עתיקים מנסים לשער עפ"י ההגיון, הדמיון וההשערה מה שימשו ממצאים אלה. ההשערה הסבירה ביותר והמתיישבת ביותר על הלב היא המסקנה המתקבלת.

אך לא כך מחשבת ההלכה ולא זו שפתה. וההשערה אינה ראייה כלל ועיקר. וכנגד כל השערה לעולם אפשר להעלות השערות אחרות. אפשר שמשום גזירת הרומיים נגד ייצור התלת השמידו את כל הממצאים שעלולים להפליל את היהודים שעשו

כתב כבו' דאף אם אכן יש מבוכה בקשר לסימני חלזון התכלת, אבל יש סבירות עצומה שהפורפורה הוא חלזון התכלת, שהרי נמצאו במקומות שונים בא"י מצבורים עצומים של קונכיות פורפורה, ולפי כל הסימנים הארכיאולוגיים שימשו חלזונות אלה בתעשיות הצבע. ומאידך לא נמצאו בשום מקום מצבורים של קונכיות או של חיות ים אחרות, וכמה רחוק לומר שלא נשאר זכר של תעשיית התכלת, ולעומת זאת יש ממצאים אחרים של תעשיית צבע אחר.

ובפרט שגם במקורות זרים מוזהה הפורפורה כחלזון התכלת.

עוד טען מע"כ שלא מצינו בכל עולם החי חיה, דג או שרץ אחר שמגופו אפשר להפיק צבע עמיד אלא מן הפורפורה, ומשום כ"ז יש להסיק

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

דומה כלל לא לים ולא לרקיע. ולעומת זאת כנראה שצבע הקלא אילן היה דומה יותר לצבע התכלת.

ומה שכתב שקלא אילן הוא האינדיגו ואכן צבעו דומה לצבע המופק מן הפורפורא. תמה אני, וכי גושפנקא דמר בר רב אשי חתום על הקלא אילן – אינדיגו, וכי איך יש בידנו לדעת שהקלא אילן שלפני אלפיים שנה זהה לחלוטין לצבע כלשהו שבידנו.

ומש"כ להוכיח מפשטות חז"ל בתוספתא (מנחות פ"ט) "תכלת אינה כשרה אלא מן החלזון". הרי דאי אפשר שהיה בזמנם חלזון נוסף שאפשר לצבוע מדמו ופסול הוא לתכלת, דא"כ בודאי היו מפרטים מאיזה חלזון התכלת כשרה ומאיזה חלזון פסולה. שתי תשובות בדבר.

דכבר כתבתי את הנלענ"ד, דאפשר דאכן הצבע המופק מהפורפורא אינו דומה כלל לצבע התכלת ומשו"כ לא היה צורך להוציאו מן הכלל.

ואפשר עוד דבימי חז"ל באמת לא הפיקו צבע מהפורפורא, וכל המצבורים הגדולים שמצאו הם מתקופה יותר מאוחרת. ואף אם

את התכלת במסירות נפש, אפשר שדוקא הרומיים הם שהשמידו את המעבדות של התכלת, ואפשר עוד שהרומיים פיתחו תעשייה אדירה של "מעין תכלת" כדי להתחרות ביצרני התכלת היהודים. ואפשר עוד כהנה וכהנה. וגם אם לא יעלה דמיוננו השערות כל שהן, אין להשערות אלה כל משמעות במחשבת ההלכה ובדרכה של תורה.

וגם העובדה שלא מצאנו לא בספרות ולא בטבע חיה או דג שאפשר לייצר מגופו צבע עמיד אין לו כל משמעות, וכפי שכתבתי דאפשר שחלזון התכלת נכחד, ובפרט שיש מקורות רבים שאכן התכלת נגנז. ואפשר שמן השמים היה שהתכלת תישמר רק לדברי קדושה ונמנע מרוב הגויים לעשות בה שימוש, וכדומה השערות מהשערות שונות, שכיוצא בדבר נמצאים לרב בספרי הדרוש והאגדה.

וגם מה שתמה כבו' אם יש חלזון שניתן להפיק מדמו צבע הדומה לתכלת למה חששו חכמים שיחליפו תכלת בקלא אילן, ולמה לא חששו שיחליפו תכלת בצבע הפורפורא, יש לדחות בפשטות, דבאמת הצבע המופק מהפורפורא באמת לא דומה לצבע התכלת, שהרי באמת אין צבעו

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

סימני דגים ובהמות טהורים, סימנים בעגונה ובגט וכדומה, שהם סימנים בגוף הדבר שאנו דנים בו, וכעין הסימנים של מין החלזון בגמי מנחות, אך מה ענין השערות הנ"ל לדין סימנים.

סוף דבר, על אף שנהניתי למקרא דבריו משנה לא זזה ממקומה.

בהקרה מרובה,
אשר וייס

יסכימו כל החוקרים שממצאים אלה מימות חז"ל המה, אין לדבריהם כל תוקף בהלכה. והלא החוקרים שבעולם קובעים נחרצות שיש ממצאים ארכיאולוגיים מלפני מליון שנה, אף שלדברי חז"ל (ר"ה ל"א ע"א עבו"ז ט' ע"א סנהדרין צ"ז ע"א) שית אלפי שנים הוי עלמא, ואכמ"ל בזה.

ומה שכתב מע"כ דיש לדון בזה מדין סימנים דאורייתא, כבר ביארתי דהשערה אין בו שמץ דמיון לסימן, ואין גדר סימן אלא מעין סימני אבידה,

ד

עוד בענין הנ"ל

כבוד האברך היקר והמופלא
הרה"ג ר'... שליט"א

קבלתי מכתבו היקר והנני משתדל לבאר פשטות כונתי.

חלזון התכלת בחלזון אחר ולמה חששו רק לקלא אילן.

ואין כל יסוד לקושיא זו, דשמא חלזון הפורפורה לא היה כלל מצוי בזמניהן, או שמא לא ידעו איך להפיק ממנו צבע כחול, ושמא לא חששו שיחליפו תכלת בפורפורה ובאמת אין הצבע של הפורפורה דומה לא לים ולא לרקיע ולא לתכלת. ושמא לא חששו שיחליפו בחלזון זה כיון שתהליך הפקת הצבע היה יקר מדי ולא היתה כדאיות כלכלית לעשות כן. והרי אמרו חז"ל במנחות שהתכלת יקרה, ולכן חששו שמא ישתמשו בקלא אילן כדי לחסוך בהוצאות, ומן הסתם הפקת הצבע מהפורפורה עלותה כעלות התכלת ואולי יקרה ממנו ולכן לא חששו שמא יחליפו. סוף דבר דרך זו של הנחת השערות כבסיס להכרעת הדין ובירור ההלכה משוללת כל יסוד והיא היפך דרכה של תורה.

לא באתי לפקפק בדברי הראשונים שקלא אילן הוא ה"אינדיגו". נאמנים עלי דברי הערוך והנמוק"י שאכן קלא דאילן הוא האינדיגו, אך מפקפק אני אם מה שאנו מכירים היום כאינדיגו הוא האינדיגו שלפני כאלף שנה. הרי לא מדובר במין ידוע ומפורסם שכולם דשו בו והכירו כמו הכסף והזהב, אלא במין ממיני הצבע שצבעי אריגים התעסקו בו, ואין כל דרך לדעת אם האינדיגו המצוי היום הוא בדיוק האינדיגו שבדברי הראשונים.

אך עיקר טענתי שאתם מערבבים חשיבה מדעית ומניחים הנחות והשערות שאין בהם כל הכרח ומכחם רוצים להכריע בהלכה, ואין זו דרכה של תורה.

הנחת היסוד שבדבריכם שאין כל צבע הדומה לתכלת מלבד קלא אילן דאל"כ למה לא חששו שיחליפו את

חובת גברא וחובת טלית ובשאלת התכלת בזמה"ז

ואינני יודע למה החליט כבודו
שהפורפורה הוא התכלת כאילו בת
קול יצאה מן השמים.

באהבה וביקר
אשר וייס

מצטער אני ומתנצל אם יצאתי
מגדרי והתבטאתי בחריפות, כי רואה
אני שדבריי לא הובנו כראוי וכבודו
מתרעם שיש רבנים וגדולים שאינם
מודים על האמת בעוד היפוך הדברים
הוא הנכון. דבריי פשוטים וברורים